

Ewa Pawlak, Paweł Pawlak

ZAPLECZE GOSPODARCZE KOLEGIUM JEZUICKIEGO W POZNANIU W ŚWIELE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH W LATACH 2021–2022

ECONOMIC BASE OF THE JESUIT COLLEGE IN POZNAŃ IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 2021–2022

Abstrakt: W latach 2021–2022 na terenie Dziedzińca II Urzędu Miasta Poznania przeprowadzono sondażowe badania archeologiczne. Dziedziniec pierwotnie stanowił zaplecze gospodarcze rozległego kompleksu kolegium jezuickiego, funkcjonującego od 3. ćwierci XVI do schyłku XVIII w. Stropowe warstwy, do głębokości około 0,5 m, są związane z porządkowaniem terenu po II wojnie światowej, kiedy rozebrano budynki gospodarcze istniejące w tym miejscu od końca XVIII w. Poniżej nich, w sondażu północnym, rejestrowano warstwy niwelacyjne, które spoczywały na destrukcjach kilkunastu fazowych zabudowań datowanych na 2. poł. XVII–XVIII w. Znaczną część wykopu zajmowała ceramiczna posadzka związana z budynkiem o drewnianych lub drewniano-glinianych ścianach.

Sekwencja nawarstwień w sondażu południowym dokumentuje sukcesywne podwyższanie południowego skraju dziedzińca, zajmowanego przynajmniej do końca XVI w. przez fosę. Stosunkowo jednolity pokład warstw zalegających na poziomie 0,5–1,5 m można wiązać z pracami ziemnymi towarzyszącymi powstaniu w latach 1702–1712 muru obronnego, który okalał zespół jezuicki od południa. W obrębie sondażu odkryto drewnianą rurę wodociągową oraz narożnik wielobocznej drewnianej konstrukcji, zapewne cembrowiny studni, znanej z planu inwentaryzacyjnego wykonanego po kasacie zakonu jezuitów w 1780 r.

Abstract: In 2021–2022, an archaeological survey was carried out on the grounds of Courtyard II of the Poznań City Hall. The courtyard originally served as an economic base for the vast complex of the Jesuit college functioning from the 3rd quarter of the 16th to the late 18th century. The upper layers, to a depth of about 0.5 meters, are associated with the cleanup this area after World War II, when the outhouses that had existed on the site since the late 18th century were demolished. Below them, in the northern trench, levelling layers were recorded, which rested on the destructs of several phases of buildings dating to the 2nd half of the 17th–18th centuries. A significant part of the excavation was defrayed by a ceramic floor associated with a building with wooden or wood and clay walls.

The sequence of layers in the southern trench documents the successive elevation of the southern edge of the courtyard, occupied at least until the late 16th century by a moat. The relatively uniform layer deposit at the 0.5–1.5 m level can be associated with the earthworks accompanying the construction of the defensive wall that surrounded the Jesuit complex to the south in 1702–1712. A wooden water supply pipe and the corner of a polygonal wooden structure, probably the sump of a well, known from a cataloguing plan made after the dissolution of the Jesuit order in 1780, were discovered within the trench.

Słowa kluczowe: kolegium jezuickie, rury wodociągowe, mury obronne, ceramika nowożytna, architektura

Keywords: Jesuit College, water supply pipes, defensive walls, modern ceramics, architecture

Badania archeologiczne prowadzone przez autorów w latach 2021-2022 były związane z przygotowaniami do zmiany sposobu użytkowania Dziedzińca II Urzędu Miasta Poznania. Zajmuje on teren położony pierwotnie poza murami miejskimi, na wschód od Bramy Wrocławskiej, którego północna część została pod koniec XVI w. przekazana zakonowi jezuitów. Z czasem cała przestrzeń między Ciemną Bramką, kolegiatą Marii Magdaleny a Bramą Wrocławską została zaadaptowana przez kolegium, które swój ostateczny kształt, po dwukrotnym przesunięciu murów obronnych miasta, uzyskało w 1. połowie XVIII w. Zachodnia część tego rozległego terenu stanowiła gospodarcze zaplecze kompleksu jezuickiego, którego wygląd i sposób zagospodarowania nie zostały uwiecznione na rycinach, czy też w opisach. Najstarsze źródła ikonograficzne i kartograficzne przedstawiające choćby ogólnie zabudowę tego terenu pochodzą z 2. połowy XVIII w. — pierwszy dokładny jego plan wykonano dopiero w 1780 r. (Kurzała, Kusztelski 1996, ryc. 84), natomiast jego widok od strony południowej ukazuje gwasz Karola Albertiego z ok. 1798 r. (Warkoczewska 1975, ryc. 76). Kolejne, młodsze zawierają schematycznie przedstawioną zabudowę, której układ w niemal niezmienionej postaci przetrwał do XX w.

Prace wykopaliskowe zostały poprzedzone badaniami geofizycznymi oraz odwiertami geologicznymi wykonanymi w 2016 r. (Pawlak 2016a; 2016b). W latach 2021-2022 przeprowadzono badania wykopaliskowe w dwóch sondażach (Pawlak 2021; Pawlak, Pawlak 2022). Miały one zbliżone wymiary (3,5×4 m) i były położone w pasie drogi dojazdowej do garaży (ryc. 1). Stropowe warstwy, do głębokości około 0,5 m, są związane z porządkowaniem terenu po II wojnie światowej, kiedy rozebrano budynki gospodarcze istniejące w tym miejscu od końca XVIII w. (ryc. 2: 1). Pomimo niewielkiej odległości dzielącej oba sondáže, zarejestrowano w nich odmienny układ nawarstwień, który pozwala sformułować wstępne wnioski dotyczące przemian przestrzennych, które miały miejsce w zachodniej części podwórza tego kompleksu.

W sondażu z 2021 r. (ryc. 1), poczynszyszy od głębokości 0,5 m, zalegały opadające łagodnie w kierunku zachodnim warstwy niwelacyjne, na które składały się naprzemiennie pokłady kory sosnowej o zróżnicowanej miąższości oraz warstwy szarobrunatnej próchnicy i piasku, o łącznej miąższości około 0,6 m. Na głębokości niespełna 1,5 m, przy południowej ścianie wykopu odsłoniłszy niewielki zarys konstrukcji ceglanej, która na kolejnych poziomach eksploracji znacznie powiększyła swój zasięg, a prócz niej pojawiły się kolejne relikty zabudowy ceglanej, zajmujące całą powierzchnię wykopu (ryc. 2: 2)¹. Odsłoniłszy pozostałości budowli o różnej metryce i o zróżnicowanym stanie zachowania (oznaczone kolejno literami A-H). Na podstawie relacji stratyfikacyjnych możliwe było ustalenie chronologii względnej odkrytych elementów.

Pomimo dość dużej grubości warstw niwelacyjnych, z eksploracji pozyskano zaskakująco niewiele materiału ruchomego (124 fragmenty naczyń, 57 kości zwierzęcych, części 36 kafli i 21 ceramiki budowlanej o innym charakterze, 61 ułamków szkła naczyniowego i okiennego oraz nieliczne przedmioty metalowe; ryc. 2: 4-9). Ponieważ wszystkie rozpoznane warstwy formowały się w stosunkowo krótkim czasie, cały materiał (zarówno ceramika naczyniowa i kafle) jest dość zwarty pod względem metryki i można go odnieść do 2. połowy XVII–XVIII w. Wszystkie z pozyskanych czterech monet to szelągi koronne i litewskie Jana Kazimierza z lat 60. XVII w. Z innych przedmiotów na uwagę zasługuje okucie dyszla (ryc. 2: 9) — nie sposób nie powiązać go z powozowniami i stajniami, które powstały w tym rejonie po kasacie zakonu, pod koniec XVIII stulecia.

Głównym elementem, który porządkował zabudowę w tej części miasta był mur obronny. Jego przebieg (ryc. 1: 1), zarówno w wariantcie średniowiecznym, jak i tym z końca XVI i początku XVII w. oraz towarzyszącej mu fosy, determinował sposób użytkowania tego obszaru. Kwestia lokalizacji tych obiektów ma zatem kluczowe znaczenie dla interpretacji i datowania odkrywanych tu pozostałości architektury oraz nawarstwień kulturowych. O ile

¹ Z tego względu, po konsultacji ze służbami konserwatorskimi, badania zakończono na głębokości ok. 1,5 m. Pełniejsze

rozpoznanie tego miejsca wymaga poszerzenia zakresu badań.

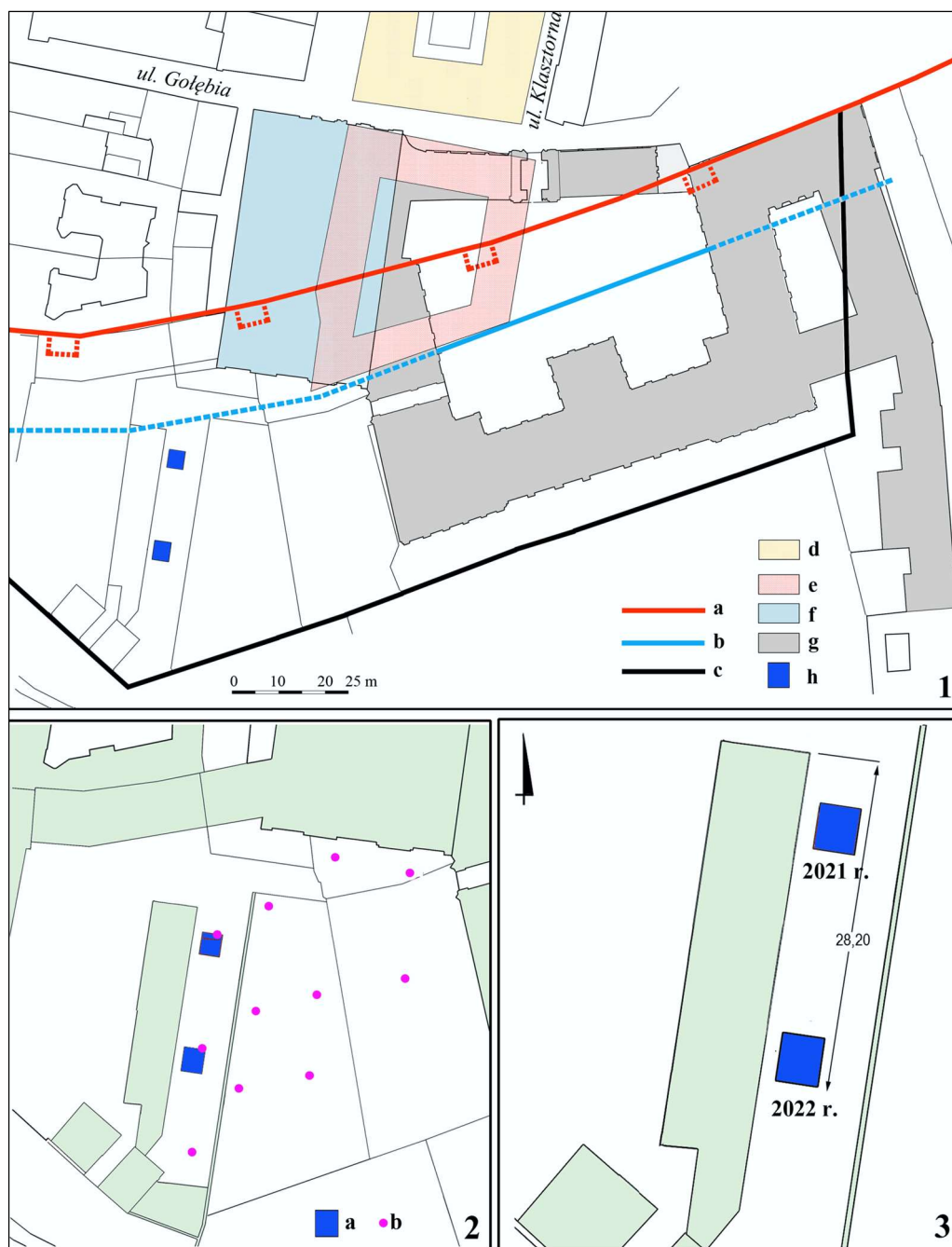
przebieg starszych, średniowiecznych fortyfikacji można wyznaczyć dość dokładnie na podstawie położenia Bramy Wrocławskiej, odkryć dokonanych w Hotelu Saskim oraz przy okazji izolacji fundamentów budynków A i C Urzędu Miasta, o tyle rekonstrukcja przebiegu młodszego muru, powstałego w końcu XVI w., nastręcza więcej problemów z uwagi na znacznie skromniejszy zakres jego rozpoznania. Pozostałości muru „jezuickiego” odsłonięte zostały w obrębie wschodniej części dziedzińca Urzędu oraz w narożniku zakrystii fary (Pawlak 1996), co pozwala wyznaczyć w miarę dokładny jego przebieg tylko na tym odcinku. Układ fortyfikacji między farą a Bramą Wrocławską nie został dotąd zidentyfikowany, a jedyną przesłankę w tym względzie mogą stanowić podziały katastralne (ryc. 1: 1).

Dość zwarty pod względem charakteru i datowania materiał zabytkowy pochodzący z badań w 2021 r., który w zdecydowanej większości mieści się w ogólnych ramach od połowy XVII do końca XVIII w., pozwala domyślać się, że najstarsze odsłonięte pozostałości zabudowy murowanej i/lub drewniano-glinianej powstały najwcześniej około połowy XVII w. Odnosząc się do zaproponowanego przebiegu muru „jezuickiego” (ryc. 1: 1) należałoby przyjąć, że odkryte w wykopie pozostałości architektury znajdowały się na zewnątrz owej linii umocnień. Wprawdzie źródła informują niekiedy o luźnej zabudowie rozlokowanej po zewnętrznej stronie murów miejskich i wzdłuż fos, ale obiekty takie, zwykle o lichej konstrukcji, łączy się zazwyczaj z biedotą. Tymczasem odsłonięte przez nas konstrukcje pochodzą z budowli wzniesionych przynajmniej częściowo z cegieł, podpiwniczonych, co wskazuje na zamożniejszych użytkowników. W 1659 r. Jan Kazimierz zwrócił się do magistratu, by nie dozwalało na wznoszenie budynków w mniejszej odległości od murów miejskich niż 40 kroków (około 30 m), pod groźbą „rozzucenia domów” (Łukaszewicz 1998a, s. 35). Na układ zabudowy w tym rejonie wpływ miał także inny element, który z reguły umyka refleksji, gdyż zniknął niemal z krajobrazu dzisiejszego miasta. Jest to uliczka, która do połowy XVII w. stanowiła przedłużenie ul. Świętosławskiej, natomiast po wzniesieniu okazałego gmachu kościoła farnego, została przesunięta na zachód. Oba ciągi komunikacyjne, tj. biegnący po południowej stronie murów oraz wzdłuż ul. Świętosławskiej, łączyłyby się w okolicy naszych ostatnich badań sondażowych (źródła

dość nieprecyzyjnie mówią o furcie w rejonie fary — być może właśnie w rejonie nowej Świętosławskiej).

Z najstarszym etapem zagospodarowania tej części terenu przez jezuitów można łączyć szczerkowo zachowane relikty łuku ceglanego, zapewne sklepienia piwnicy (element B), relikty ceramicznej posadzki (D) oraz domniemany mur (A) znajdujący się poniżej owej podłogi, być może związany konstrukcyjnie ze wspomnianym łukiem. Do starszego etapu zaliczyć możemy również odsłonięte w szczerkowym zakresie relikty ceglanych schodów (C) oraz niewielki fragment muru ceglanego spojonego zaprawą wapienno-piaskową (E). Znaczną część wykopu zajmowała ceramiczna posadzka (D) wykonana z nieszkliwionych, niespojonych płytek barwy ceglastej o wymiarach 167-176×163-179 mm i grubości ok. 50 mm (ryc. 2: 2). Powstała ona nieco później niż wymienione wcześniej elementy, być może w 2. połowie XVII w. W wykopie nie zarejestrowano pozostałości naziemnej części budynku, w obrębie którego znajdowała się owa podłoga — nie można wykluczyć zarówno ścian murowanych, jak i glinianych na szkielecie drewnianym. Młodszy etap jego użytkowania wyznaczają zalegające na płytkach dębowe deski, pochodzące z drzew ściętych w 1716 AD i 1717 (-7/+8). Co ciekawe, drewno to według prof. Marka Krąpca, autora analizy dendrochronologicznej, pochodziło z południa Polski lub z Czech. Do młodszych elementów zabudowy należy zaliczyć relikty cokołu ceglanego pieca z dwoma paleniskami, zapewne pierwotnie sklepionego ceglana kopułą (G), związanego ze sferą kulinarną kolegium — być może piec piekarski (ryc. 2: 3) oraz nieokreślony pod względem charakteru mur ceglany (H).

Można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że odkryte przez nas elementy architektoniczne stanowią pozostałość zabudowy zachodniego skrzydła dziedzińca gospodarczego kompleksu jezuickiego. O istniejących w jego obrębie budynkach wspominał Józef Łukaszewicz, pisząc: *„przed zniesieniem zakonu Jezuitów przestrzeń jego [podwórza - E. P., P. P.] nie równie była większa, albowiem od prawego pawilonu kolegium zaczęwszy, ciągnęło się aż do bramy wrocławskiej. Znajdowały się na nim wszystkie zabudowania folwarczne; tu były stajnie, wozownie, szopy, obory, kuźnia, młyn konny, browar, suszarnia, budynki dla ludzi, a nadto długa murowana oficyna, w któ-*

Ryc. 1. Poznań, Urząd Miasta, Dziedziniec II. Położenie sondaży z 2021 i 2022 r. na współczesnym planie miasta, z uwzględnieniem rekonstruowanej lokalizacji dawnej zabudowy kolegium jezuickiego według A. Kuztelskiego (oprac. E. Pawlak, P. Pawlak).

1: a – przebieg średniowiecznego muru obronnego; b – przebieg muru „jezuickiego” (4. ćwierć XVI w./początek XVII w.); c – przebieg muru „jezuickiego” XVIII w.; d – druga szkoła jezuicka (obecnie szkoła baletowa); e – pierwsze kolegium jezuickie; f – kościół Matki Bożej Nieustającej Pomocy, św. Marii Magdaleny i św. Stanisława Biskupa (fara); g – budynki kolegium (obecnie Urząd Miasta Poznania); h – sondaże z lat 2021-2022.

2: a – sondaże z lat 2021-2022; b – odwierty wykonane w 2016 r.

Fig. 1. Poznań, City Hall, Courtyard II. Location of the 2021 and 2022 surveys on a contemporary plan of the city, including the reconstructed location of the former Jesuit College buildings according to A. Kuztelski (elaborated by E. Pawlak and P. Pawlak).

2: a – surveys from 2021-2022; b – boreholes taken in 2016.

Ryc. 2. Poznań, Urząd Miasta, Dziedziniec II. Sondaż z 2021 r. 1 – profil północny wykopu; 2 – widok od strony wschodniej na relikty zabudowy; 3 – pozostałości pieca ceglanego; 4, 6–7 – fragmenty naczyń szklanych; 5 – fragment glinianego dzbanka; 8 – kłódka żelazna z częściowo zachowaną okładziną mosiężną; 9 – żelazne okucie dyszla (fot. E. Pawlak, P. Pawlak).

Fig. 2. Poznań, City Hall, Courtyard II. Survey of 2021. 1 – northern profile of the excavation; 2 – view from the east side of the building relics; 3 – remains of a brick oven; 4, 6–7 – fragments of glass vessels; 5 – fragment of a clay jug; 8 – iron padlock with partially preserved brass lining; 9 – iron drawbar fitting (photo by E. Pawlak and P. Pawlak).

rey się drukarnia jezuicka znajdowała” (1998b, s. 121 oraz przypis 100, s. 143). Łukaszewicz zapewne opisuje sytuację z końcowego etapu istnienia poznańskiego kolegium — w XVII w. z pewnością stan posiadania jezuitów nie był tak okazały. Z tego bogatego zestawu obiektów znamy położenie zaledwie jednego – drukarni, do której w 1761 r. przeniesiono warsztat ze starego miejsca (nieco później w obiekcie tym, istniejącym do dziś, powstał Hotel Saski).

Znaczące zmiany w tym rejonie miały miejsce po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r. Nowe zagospodarowanie ukazują na przykład plan S. Zawadzkiego z 1780 r., powstały na zlecenie Komisji Edukacji Narodowej, będącej spadkobierczynią dużej części majątku pojezuickiego oraz wspomniany gwasz K. Albertiego z końca XVIII w., na którym ukazany jest hotel, powozownie oraz stajnie. To zapewne z czasem porządkowania terenu należy łączyć zalegające w wykopie nawarstwienia o niwelacyjnym charakterze, które zawierały duże ilości kory oraz gruzu i piasku.

Prace wykopaliskowe w 2022 r. prowadzono w sondażu położonym około 16 m na południe od terenu poprzednich badań (ryc. 1). W głównej mierze ich celem była odpowiedź na pytanie o zasięg zabudowy rozpoznanej w 2021 r. Zasadnicze prace przeprowadzono do głębokości 2,1 m poniżej współczesnego poziomu użytkowego, lokalnie osiągając głębokość 2,9 m (ryc. 3: 1). Zarejestrowany układ warstw pozwolił na wydzielenie siedmiu zasadniczych sekwencji stratyfikacyjnych (A-G). Dość istotnych informacji dostarczyły nawarstwienia tworzące poziom C, które zalegały na głębokości około 0,5-1,5 m i zostały uformowane w okresie od przełomu XVII i XVIII w. do końca lat 20. XVIII w. Znaczną miąższość tego poziomu, zasadniczo jednorodne wypełnienie i stosunkowo krótki czas powstania, na który wskazuje pochodzący z niego materiał zabytkowy, należy wiązać głównie z pracami ziemnymi towarzyszącymi powstaniu w latach 1702-1712 muru obronnego, który okalał zespół jezuicki od południa (Kurza, Kuszczalski 1996, s. 229 i n.). Stwierdzone szczególnie w jednej z warstw bardzo duże nagromadzenie próchnicy drzewnej, ścinków drewna i kory może być pozostałością po przygotowaniu budulca drewnianego do prac ciesielskich związanych z budową nowego kolegium lub fary. Warto podkreślić, że warstwa ta zalegała w spągowej partii wydzielonego przez nas poziomu stratyfikacyjnego C, wyzna-

czając tym samym początek jego formowania, który przypada prawdopodobnie na początek XVIII lub nawet koniec XVII w.

Poziom F wyznaczał wkop rejestrowany aż do spągu wykopu (nie uchwycono jego dna). Na głębokości około 1,5 m odkryto północno-wschodni narożnik cembrowiny, prawdopodobnie studni, wykonanej z sośniny (ryc. 3: 1). Konstrukcję, którą odsłonięto na wysokość 1,4 m (5 wieńców), wykonano z masywnych dranic i półbelek. Podobnie, jak w przypadku wkopu, nie osiągnięto spągu cembrowiny. Odkryta w niewielkim fragmencie północna ściana nie była przewiązana z poprzeczną ścianą wschodnią, co pozwala przyjąć, że obie przylegały do siebie „na styk” — można przypuszczać, że były w jakiś sposób spojone lub rozparte od wewnątrz. Analiza dendrochronologiczna wykazała, że drzewo, z którego wykonano górną dranicę, zostało ścięte w 1727 r. Być może naziemna część właśnie tego obiektu została uwieczniona na planie z 1780 r., na którym w niewielkiej odległości od południowo-zachodniego naroża muru obronnego powstałego w początku XVIII w. przedstawiono ośmioboczną (?) konstrukcję, być może fontannę lub studnię, której średnicę można rekonstruować na około 8 m. Poziom D wyznaczały warstwy niwelacyjne zalegające na głębokości ok. 1,3-2,1 m – w przypadku większości z nich istotnym komponentem jest gruz budowlany. Ich datowanie można umieścić w 2. połowie XVII w.

Sekwencję oznaczoną jako E tworzyły głównie warstwy brunatnej i ciemnobrunatnej próchnicy, z dużą zawartością szczątków organicznych, w tym mierzwy, zalegające poniżej głębokości około 1,8 m i rejestrowane do dna wykopu. Na podstawie materiału ceramicznego można przyjąć, że formowały się one ogólnie w 2. połowie XVII w., a więc w zbliżonym czasie do warstw zalegających wyżej, tworzących poziom D. Oba poziomy stratyfikacyjne D i E, o łącznej miąższości przekraczającej 1,6 m, utworzone zostały zatem w stosunkowo krótkim czasie, liczącym w zaledwie kilku dziesiątkach lat. Szybkie narastanie warstw może świadczyć o planowej akcji zasypywania obniżen terenowych i poszerzaniu skarpy od strony fosy w celu powiększenia terenu, tak potrzebnego dla realizacji zamierzeń inwestycyjnych obejmujących rozbudowę kolegium oraz budowę obiektów o przeznaczeniu gospodarczym (np. relikty odkryte w sondażu z 2021 r.).

Ryc. 3. Poznań, Urząd Miasta, Dziedziniec II. Sondaż z 2022 r. 1 – profil południowy wykopu; 2 – drewniana rura wodociągowa; 3 – widelec żelazny; 4 – stopka naczynia szklanego; 5 – srebrny szóstak Fryderyka Wilhelma Brandenburskiego (1620–1688); 6–8 – fragmenty naczyń kamionkowych (fot. E. Pawlak, P. Pawlak).

Fig. 3. Poznań, City Hall, Courtyard II. Survey of 2022. 1 – southern profile of the excavation; 2 – wooden water pipe; 3 – iron fork; 4 – glass vessel foot; 5 – silver sixpence of Frederick William of Brandenburg (1620–1688); 6–8 – stoneware vessel fragments (photo by E. Pawlak and P. Pawlak).

Sekwencję G stanowił wkop pod rury wodociągowe, czytelny na głębokości około 1,35–2,15 m, który przebiegał w przybliżeniu na linii E-W. Na

samą instalację natrafiono na głębokości około 1,7 m (ryc. 3: 2). Na jej odkryty fragment o długości 3,12 m składały się dwie kłody połączone ze sobą

żelaznym spoidłem. W obu przypadkach były to wydrążone w środku pnie sosnowe o średnicy odpowiednio: 0,31-0,32 m i 0,34-0,35 m, średnicy otworu 0,09 m i średnicy żelaznego łącznika 0,14 m. Widoczny w sondażu układ warstw wskazywał, że część zachodnia wodociągu jest młodsza i powstała w tym samym czasie, w którym wykonano wkop związany z cembrowiną studni. Z badań dendrochronologicznych wynika, że drzewo, z którego wykonano wschodni odcinek instalacji (datowanie drugiego elementu nie powiodło się) zostało ścięte w 1622 r. Uzyskany wynik odbiega w istotnym stopniu od ustaleń dokonanych metodami archeologicznymi — na podstawie ceramiki powstanie wodociągu należałoby bowiem umieścić w końcu XVII w. lub nawet na przełomie XVII i XVIII w. Wydaje się, że mamy w tym przypadku do czynienia z wtórnym użyciem przynajmniej wschodniego odcinka rury drewnianej. Być może powstanie owej instalacji należy łączyć z budową nowego kolegium, które oddano do użytku w 1733 r. (Łukaszewicz 1998b, s. 120) i pracami związanymi z poszerzeniem terenu potrzebnego do wykonania tej inwestycji. Zagospodarowanie dodatkowej powierzchni poprzedzone było wzniesieniem muru obronnego w latach 1702-1712.

W trakcie badań pozyskano bogaty zestaw materiału ruchomego, na który składają się: ułamki naczyń glinianych, kafle piecowych, ceramiki budowlanej, szkło okienne i naczyniowe (ryc. 3: 4), przedmioty metalowe (w tym 12 monet¹) i drewniane, fragmenty skórzanego obuwia i fajek glinianych, przedmioty kamienne, kości zwierzęce i inne. Ceramika reprezentuje wytwory typowe dla okresu XVII-XVIII w., z których większość pochodzi zapewne z 2. połowy lub końca XVII w. i z początku – 1. połowy XVIII w. Zwarty pod względem chronologicznym charakter źródeł ruchomych potwierdza, że większość rozpoznanych warstw formowała się w stosunkowo krótkim czasie, co stanowi pewną trudność w wyznaczeniu granic dzielących poszczególne etapy zagospodarowania tego terenu. Materiał ceramiczny, zarówno ten pospolity, wykorzystywany głównie w kuchni, jak i ten cechujący się wysokimi walorami artystycznymi, pochodzący z zastawy stołowej (fragmenty zdobionych półmajolikowych i fajansowych talerzy i dzbanów, w tym wytwory przy wiezione z warsztatów za-

chodnioeuropejskich), pochodzi w znacznej mierze z zastawy klasztornej. Do tej drugiej grupy należy włączyć również fragmenty trzech zdobionych naczyń kamionkowych, pochodzących z warsztatów łużyckich (Mużaków) oraz z wytwórni produkujących charakterystyczne wyroby typu Dreihausen, szczególnie w XVI w. (ryc. 3: 6-8; Kowalczyk 2014, s. 36-40). Spośród 12 odkrytych monet aż 10 to miedziane szelągi koronne i litewskie Jana Kazimierza. Jedną z monet to srebrny szóstak Fryderyka Wilhelma Brandenburskiego (1620-1688) z datą emisji 1683 (ryc. 3: 5). Jedyne ostatnia, srebrny denar jagielloński, odbiega czasowo od powyższego zestawu. Kafle piecowe reprezentują niemal wyłącznie stylistykę barokową zarówno pod względem użytych szkliw, jak i motywów zdobniczych. Z zastawą stołową związana jest większa część zbioru ułamków szkła (butelki, szklance, kieliszki oraz pucharki). Do sprzętów używanych przy stole zaliczyć należy egzemplarz dwuzębego, żelaznego widelca (ryc. 3: 3) oraz jeden z noży, zachowany niemal w całości.

Odosobnione znaleziska stanowią fragmenty przedmiotów wykonanych z drewna, używanych w spiżarni oraz kuchni (klepka naczynia, kopyść). Spore nagromadzenie kości zwierzęcych w ramach poszczególnych nawarstwień informuje o stosunkowo różnorodnej diecie mięsnej w klasztorze i kolegium² — licznie przeważały szczątki bydła oraz świń i małych przeżuwaczy, a ponadto pozyskano kości koni, jeleni, saren, dzików, zajęcy i bobrów. Odnotowano też znaczący udział szczątków ptaków (kur, gęsi, gołębi, kaczek oraz kuropatw). W materiale osteologicznym stwierdzono również szczątki ryb.

Głównym czynnikiem determinującym rozwój zabudowy w tej części miasta był mur obronny, początkowo średniowieczny, a następnie te wznieszone przez jezuitów na przełomie XVI i XVII w. i w początku XVIII w. Do czasu przejścia tego terenu przez zakonników strefa znajdująca się między murem obronnym a fosą miejską nie była zapewne planowo zagospodarowana. Wpływ na to miały niewątpliwie wymogi bezpieczeństwa, wedle których należało m. in. „...uprzętnąć wszelkie zawady, które by w przypadku oblężenia warowniom szkodzić mogły” (Łukaszewicz 1998a, s. 36). Nie bez znaczenia było podmokłe podłoże, wysoki po-

1 Pozyskanie większości przedmiotów metalowych przy użyciu sprzętu detektorystycznego jest zasługą Karoliny Domańskiej i Aleksandra Przybylskiego.

2 Analizę wykonała dr Kamilla Waszczuk.

ziom wód gruntowych w tej części miasta oraz fosa (Kania 1997, s. 324-325), które wykluczały trwałe zagospodarowanie bez uprzedniego podwyższenia poziomu użytkowego. Sytuacja zaczęła ulegać powolnej zmianie wraz z przybyciem jezuitów do Poznania w 1571 r. Rozrastający się w szybkim tempie klasztor początkowo przystosowywał się do lokalnych warunków, z czasem jednak sukcesywnie powiększał zajmowany przez siebie teren. Pozostałości zabudowy gospodarczej odkryto wyłącznie w sondażu północnym, natomiast stwierdzone w drugim z wykopów warstwy niwelacyjne o znacznej miąższości świadczą o stosunkowo szybkim podnoszeniu poziomu użytkowego w efekcie intensywnego zasypywania terenu wszelkiego rodzaju odpadami i materiałem rozbiórkowym, które miało na celu poszerzenie zasięgu skarpy miejskiej znajdującej się między murem obronnym a fosą. Odkryte w tej strefie wodociąg i studnia, mogą potwierdzać wyrażone wcześniej przypuszczenia — sytuowanie ich w tym miejscu nie wymagało szczególnie stabilnego gruntu, w odróżnieniu od zlokalizowanych w części północnej obiektów murowanych, względnie szachulcowych.

Wobec niepełnego obrazu, jaki można przedstawić na podstawie analizy źródeł pisanych i kartograficznych, jedynie badania archeologiczne mogą dostarczyć informacji o charakterze zagospodarowania tego terenu. Choć dotychczasowe prace miały charakter sondażowy, przyniosły szereg nowych informacji, które mogą stanowić kanwę dla przyszłych badań.

Adresy Autorów:

mgr Ewa Pawlak
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Dziekanowice 23
62-261 Lednogóra
e-mail: ewa.pawlak@lednica.pl
ORCID: 0000-0003-4462-3763

mgr Paweł Pawlak
Paweł Pawlak. Badania Archeologiczne
ul. Jackowskiego 62/6
60-553 Poznań
e-mail: pawlak.pawel@poczta.onet.pl
ORCID: 0000-0003-0462-6580

LITERATURA:

KANIA M.

- 1997 *Techniczne i historyczne aspekty budowy fundamentów kościoła farnego w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 4, s. 324-334.

KOWALCZYK A.

- 2014 *Naczynia kamionkowe w Poznaniu w późnym średnio-wieczu i czasach nowożytnych*, Poznań.

KURZAWA Z., KUSZTELSKI A.

- 1996 *XVIII-wieczny mur obronny przy drugim Kolegium Je-zuickim*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 1, s. 229-233.

ŁUKASZEWICZ J.

- 1998a *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, t. 1, Poznań.
1998b *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, t. 2, Poznań.

PAWLAK E.

- 2016a *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzo-nych przy odwiertach geologicznych na terenie Dziej-zińca II Urzędu Miasta Poznania* (maszynopis w archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Pozna-niu), Poznań.
2016b *Analiza wyników badań geofizycznych przeprowadzo-nych w kwietniu 2016 r. na terenie II Dziejzińca*

Urzędu Miasta w Poznaniu przez GEOPARTNER Sp. z o.o., ul. Skośna 39B, 30-383 Kraków (maszynopis w archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Po-znaniu), Poznań.

- 2021 *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych prowadzonych na terenie Dziejzińca II Urzędu Miasta Poznania w 2021 roku* (maszynopis w archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu), Poznań.

PAWLAK P.

- 1996 *Elementy miejskiego systemu obronnego, odkryte na dziedzińcu byłego Kolegium Jezuickiego w Poznaniu. Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologiczno-architektonicznych*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 1, s. 219-228.

PAWLAK P., PAWLAK E.

- 2022 *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Dziejzińca II Urzędu Miasta Poznania w 2022 roku* (maszynopis w archi-wum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Pozna-niu), Poznań.

WARKOCZEWSKA M.

- 1975 *Dawny Poznań. Widoki i fotografie miasta z lat 1618-1939*, Poznań.